

„A Dante-közlés egyelőre itt végződik”

MEGJEGYZÉSEK A VERS OLVASÁSÁHOZ

A közlésünk alapjául szolgáló gépelt kézirat Tandori Dezső irodalmi hagyatékában található. A fennmaradt példány két különálló lapra, indigóval készített másolat, melynek első oldalán, a szerző megjelentetésre-szedésre vonatkozó útmutatásai olvashatók. Mind az olvasónak-szerkesztőnek szóló megjegyzések, mind a mű készülségi foka publikációs szándékra utal, a mostani közreadást megelőző kutatás során azonban nem bukkantunk rá a szöveg korábban kinyomtatott, nyilvánosságra hozott változatára. A megjelenés vélhető elmaradása – a Tandori-hagyaték sok más művének folyóirattörténeti „hányattatásaival” együtt – magyarázatra vár, azonban a kínálkozó alkalom, a közelgő Dante-évforduló talán jókor irányítja a figyelmet erre az életműben nem szokásos tónust képviselő darabra.

Danténak, az olasz és világirodalom középkori óriásának és Tandorinak, a XX–XXI. század magyar költőjének és írójának a kapcsolódása ugyanis egyáltalán nem magától értetődő. Mind Dante személye, élettörténete, különösen a hozzá kapcsolódó, sajátos bennfentességet és műveltséget feltételező legendakör, mind nevét a századok során megörökítő és továbbadó nagy művei ugyanis ahhoz a régiséghez tartoznak, mely Tandori modernista ízlése és érdeklődése számára afféle önkéntesen be nem járt területként értelmeződött. Alkalmankénti, valóban ritkának mondható kiruccanásai a XIX. századi modernséget megelőző korszakok művészetéhez, irodalmához csakis valamilyen egyedi és konkrét indítóoknak voltak köszönhetőek, s fejtegetései ilyenkor minden esetben mellőzték a mű teljes spektrumával, jelentéstartományával való számvetést, az arról való ítéletalkotást. Tandori első regénye, a *Miért élnél örökké?* (1977) lapjain Dante nevét éppen e nyelvi, irodalomtörténeti, történeti, végülis: mentalitásbeli távolság okán hozza szóba, mikor furcsálkodva említést tesz a számára is rendkívül fontos Beckett Dante műve iránti rokonszenvéről: „Dr. M., elolvastam Dantét. Milyen érdekes, hogy Beckett – tudod! – úgy szerette. Az a lezuhantam a padlóról!” A regényben közvetlenül e megjegyzés előtt a mostani vers megoldókulcsaként is kínálkozó, Pokol-beli Dante-sor Weöres Sándor töredékes fordításából származó megoldása idéződik fel: „...s mint holttetem zuhan, én elzuhantam”. A korai regény lejegyzője-alanya a megszólított, a titokzatos „M.” számára szóba hoz egy frissen megjelent, „Dantékat” (valójában Weöres Dante-fordításait) tartalmazó könyvet, amiből nyilvánvalóvá válik, hogy Tandori Dante-élményéhez jelentősen hozzájárultak az általa „W. S. mester”-ként tisztelt idősebb pályatárs leleményes fordítói megoldásai. Tandori egyébként, ha később meg is tér az *Isteni színjáték* Babits-féle „standard”-jához, nem feledkezik meg a Weöres-féle Dante-ajánlatról, hiszen még 2013-ban is verset szerez *Ál-W. S.-Arany-Dante* címen, mintegy megidézve egy alternatív irodalomtörténeti leszármazási sor számára fontos és szimpatikus résztvevőit (ld. a *Szalámi végrendeletem* című ciklus részeként, Tiszatáj, 2013. október).

Mindennek megfelelően gyorsan felismerhetjük, hogy a mostani vers címében parafrázelt színjátéki sor alapja már Babits közismert változata lehet: „és mint valami holttest, földre estem.” A *Pokol* Ötödik énekének (*A Szerellem halottjai*) 142. sora, zárata („E caddi come corpo morto cade.”) több okból is megtapadhatott Tandori irodalmi memóriájában: egyrésről ebben a részben olvashatunk Paolo és Francesca szomorú szerelmi történetéről, mely

mindmáig a *Commedia* egyik leghíresebb, legtöbbször kommentált epizódjának számít, de ami talán szempontunkból még lényegesebb, hogy ennek megfelelően a közoktatás által közvetített Dante-ismeretek egyik közös forrása is hosszú generációk óta. Másrésztől kiemelhető, hogy a Dante által megalkotott univerzális fikció egyik ritka pillanatát is magába sűríti az ismert verssor, amennyiben a teológiai mihez tartáson – valójában a műnek irányt szabó programon – túllépő spontán vallomás és empátia kizökkenti szerepéből a mű szerző-főszereplőjét. Tandori ezzel a megoldással egyetértve idézi meg a *Kosztolányi-kettőshangok* című korai, a Kosztolányi-lírával szembeni ellenvetéseinek hathatósan hangot adó esszéjének egy pontján, az olvasói asszociáció feljogosítása nyomán („Hogy össze nem rogy a szobánk alatta, / hogy össze nem rogy menten, aki hallja.” Kosztolányi Dezső: *Szegény anyám csak egy dalt zongorázik*) az esés Dantétól ismert, emlékezetes képét: „Dante jut az eszembe, ahogy »mint akinek elhal egész valója« (célszerűen idézem), végigzuhan a földön (a szörnyűségek láttán s hallatán).” A – láthatjuk – lassan szállóigeszzerű, állandó üzenettel ellátott Dante-versmondattal a következő alakban fordul elő sokkal később, de újra jelentős szerepben, bevezető mottóként az *Akar-e ez a mennyi ember?* című, 2003-as Tandori-esszé (In Uő: *A Honlap Utáni*, Tiszatáj, Szeged, 2005, 193) előtt: „»...és elborzadva ott helyt földre estem.« (Dante, Babits Mihály fordítása nyomán)” A pontatlanságot is tudatosan vállaló idézetalak, jól láthatóan, a mondat első felének hasonlatát („mint valami holttest”) iktatja ki vagy nyilvánítja megváltoztathatónak, hogy az idézés aktuális motivációjának megfelelő tartalommal és azt kifejező formai megoldással telítődhesen a használatbavétel során. A most közölt vers címe – *Hogy fájdalmamban ott helyt földre essem* – legjellegzetesebb módosulása, az igeidő és -mód („estem” – „essem”) változásán túl szintén a mondat első felében játszódik le: felvethető, hogy a Dante- (és Babits)-féle tercínak egyik legfontosabb tulajdonsága, a sor emlékezetességét is támogató, jólhangzását is megerősítő terjedelme (11 szótagos) sajátos, kreatív ritmikai-akusztikai rekonstrukció tárgya lesz. Az újonnan kialakult változat feltűnő hasonlóságot mutat a Tandori által több ízben idézett, elemzett *Korai búcsuztató* című Jékely-vers alábbi sorával: „hogy fájdalmamban mindjárt meg ne vesszek?” (Tandori a *Koppar Köldüs* (1991) című könyve egyik mottójaként, a versegészből kiemelve közölte e sort, valamint az előtte álló további 4 verssort. Ezzel a tétivel a kijelentést kvázi-záróssorrá, vagyis a Dante-mondással összegondolható, netán azzal együtthangzó katartikus zárlattá minősíti át.)

A következőkben a vers szövegének néhány utalására térek ki röviden.

A vers a dantei tercínákra emlékeztető háromsoros, de rímtelen versszakokból épül, az utolsó, 15. szakasz azonban csak 1 sorból áll. A Tandori-féle verssorok, ellentétben a formai felidézésre is nagy gondot fordító cím ajánlatával, minden esetben hosszabbak Dante sorainál.

Az 1. sor kronotoposza – „500 vagy 50 millió év utáni év felén”, valamint: „hogy csaknem egy sokmázsás tűzoltóautó alá léptem” – nyilvánvaló rájátszás az *Isteni színjáték* kezdősoraira („Az emberélet útjának felén / egy nagy sötétlő erdőbe jutottam”, Babits Mihály fordítása). A kezdőkép olyan akcidenziát (tűzoltóautó, tervezett átkelés, elmaradt baleset, életveszély) ábrázol, mely a dantei életfordulat allegóriáját az idői-téri konkretizálás által alkotja újra. Tandori több, nagyszabású műben megörökítette a vele 2003. június 30-án történeteket, amikor is a budai Clark Ádám téren, lakóhelye közelében, reggeli sétája „teljesítése” közben majdnem halálra gázolta őt egy tűzoltóautó: *A tűz testcsontk* (novella: Forrás, 2003/11; vers: Tiszatáj 2003/12); *A 65. mezőről* (Liget, 2003. október). „3–4 verset írtam már a dologból,

nem is tagadom, s másutt, érintőlegesen (brr) felhasználtam. Hasonlatnak, mintegy.” Meglehet, hogy versünk a friss élmény kiváltotta írásláz egyik produktuma.

A 2. versszakban megjelenő „szóló veréb” a művekben Totyi-ként emlegetett madár. A következő, 3. versszak jelzése – „27 év során annyi madártemetés volt” – segít a szöveg keletkezési idejének meghatározásában. Nagy valószínűséggel 2004-ben írt műről van szó, hiszen a Tandori házaspár 1977-ben kezdett el lakásában verebekkel foglalkozni, amint arról az író korai, sajátos dokumentarizmust alkalmazó nagyregényei tájékoztatnak. Még ennél is pontosabban segíti a datálást, hogy Tandori saját, precízen vezetett időszámításához illeszkedve majd a következő évben, 2005-ben adja közre *A huszonnyolcadik év* című gyászversciklusait, melyekben az időközben eltávozott Totyival lezárult nagy korszak poétikus összegzését végzi el: „Tudandó: huszonnyolc éven át – csaknem – voltak madaraim. / Az utolsóval elmentem, ím.” (*A huszonnyolcadik év*, Eső, 2005. ősz).

A 6. versszak evolúciós híradása nem előzménytelen a korszak Tandori-művei közt. A (dino)szauruszok és a madarak, valamint az emberek közötti évmilliók felmérése számos költői mű és önértelmező esszé fordulata: a közismert tudományos tények ezúttal a „veregek és emberek” kettősségét elismerő versalany önvizsgálatához járulnak hozzá. „Veréb és ember közt csodás közelség, / ami – u. ez! – ember s ember között / riasztó távolság (alkalmasint).” (*Veregek és emberek*, Mozgó Világ, 2002/4) – hozza szóba az életmű nagy kérdését, a rendhagyó társasság problémáját egy vershely. Máshol ugyanez a motívum, a Tandori-mű alaphelyzetének számító helyzetkép (író/ember, madárral) a sajátos önarckép most-jába belevetíti az életformákat elválasztó tapasztalatot is: „a dinoszauruszi / néz át a vállamon” (*A din*, Magyar Lettre Internationale, 41. szám, 2001. tavasz).

A 8. versszak 2. sorában gondolatjellel az eddigiektől elválasztott vallomáskezdetről fogva a beszélő az életnehézség részleteibe vezeti be az olvasót, vagyis a 2000-es évek „nehéz órán” született Tandori-lírájának önemésztő alapdallama idéződik. Az egzisztenciális kiszolgáltatottság tényeit soroló versmondatok szinte váratlanul kötik be a mondások sorába újra (12. versszak), a címben alkalmazott, immáron állandósuló Dante-mondatot („hogy fájdalomban ott helyt földre essem”), és fűzik vissza a zárósorban évmilliók ember- és állapotpanaszát az *Isteni színjáték* grandiózus látomásának térídejébe.

„A Dante-közlés egyelőre itt végződik” – írta Tandori már említett 1977-es regényében, lelkes Dante-laudációinak végére érve. A Dante–Tandori-viszony kitérő vizsgálása viszont biztosan nem végződhet ebben a rövid jegyzetben, hiszen a dantei „sötét erdő”, mint a nagy olasz utókorának megannyi képviselőjét, láthatjuk, Tandorit is időről időre magához vonzotta és különféle „tribúciók” megalkotására ösztönözte. Hogy másra ne utaljunk, további figyelmet, magyarázatot érdemel a kései Tandori udvariasságon túli, gáláns gesztusa, mellyel életműösszegző versgyűjteményét (*Úgy nincs, ahogy van*, Scolar Kiadó, Budapest, 2010) „Dante Purgatóriumának” ajánlotta, vagyis versekben megörökített, profán szenvedéstörténetét a nagy, elismert művészeti minta ajánlatának fényében teszi olvashatóvá, nyújtja át számunkra.

A szöveget sajtó alá rendezte, a jegyzetet írta: TÓTH ÁKOS